

Anmeldelser

Finn-Einar Eliassen, Jørgen Mikkelsen og Bjørn Poulsen (red.): Regional Integration in Early Modern Scandinavia, Odense University Press, Odense, 2001, 287 s., 300 kr.

Det postmoderne historiesyn har bl.a. begunstiget studier som fremmer en relativisering af den nationalstatslige betragtningsmåde, og derved ændret perspektivering i flere nyere studier af regioner og regionalisme. I ønsket om at formidle en række etablerede, nordiske forskeres bidrag til et internationalt publikum, har Odense Universitetsforlag følgelig udsendt denne antologi med 15 bidrag iført en engelsksproget klædedragt.

Et særdeles prisværdigt initiativ i og med et fåtal af forskere udenfor de nordiske lande behersker bare ét af de nordiske sprog eller holder sig orienteret i den nordiske forskning trods der jævnligt offentliggøres kvalificerede bidrag, der også kunne have interesse i en større, europæisk sammenhæng. Og hånden på hjertet: hvor mange danske faghistorikere kan bekræfte, at de er opdateret på de seneste faghistoriske bøger og artikler fra de øvrige nordiske lande, medmindre vi taler om en meget afgrænset periode eller et ganske snævert aspekt?

I den foreliggende antologi anes det gamle dobbeltmonarki Danmark-Norge ganske tydeligt, når bidragene fra Øystein Rian (Vestfold and Telemark), Ragnhild Høgsæt (Southern Helgeland), Finn-Einar Eliassen (Mandal and its hinterland) og Atle Døssland (Northern and Middle Hordaland) sammenholdes med danske bidrag som Poul Holms (Aalborg as a regional centre, 1400-1814), Bjørn Poulsens (Middlemen of the regions. Danish peasant shipping from the Middle Ages to c. 1650) og til dels Peter Henningsens konklusion (i: *Civilizing the wilderness. The social and agricultural transformation of West Jutland, 1750-1850*).

De svenske områder er dels repræsenteret med John P. Maarbjergs bidrag om handlen fra de (i dag finske) sydligste sogne på østsiden af Den botniske Bugt i anden halvdel af det 16. århundrede, Åke Sandströms om »Ploughing burghers and trading peasants. The meeting between the European urban economy and Sweden in the sixteenth and seventeenth centuries« samt Peter Aronssons mere teoritunge »The nature of states and regions. Reflections on territory in Swedish historiography.« Hermed være ikke sagt, at Aronssons bidrag ikke er et af de mest betydningsfulde, da han faktisk får pirket ved det, der kunne kaldes en akilleshæl for pro-

jekter omhandlende regional integration: Begrebsanvendelsen, når vi forlader fædrelandshistoriens trygge univers.

Er det de aktuelle eller de historiske administrative inddelinger, der skal være afgrænsningen? Eller måske snarere de naturlige, de geografiske eller de sprogligt/kulturelle, når vi bevæger os bort fra de riger og lande som megen historieskrivning mere eller mindre bevidstløst har adopteret som en logisk afgrænsning? At institutionspolitiske og økonomiske årsager, f.eks. på de lokale arkiver og museer, oftest vil begunstige bestemte emnemæssige eller tidsmæssige afgrænsninger nævnes kun for fuldstændighedens skyld. Problemet er hos Aronsson illustreret ved en påpegning af hvorledes kommunalreformen i 1974 – der bragte sammenslutninger til en række svenske land- og bykommuner – medførte en efterfølgende forventning om nyskrivning af by- og kommunehistorier. Et andet eksempel på regional histories grænsedragningsproblemer gives med figur 2.1 i Aronssons eget bidrag, der ud fra Per-Göran Johanssons D-opsats i *Historia: Sveriges protoindustri* (1993) viser protoindustrielle områder i Sverige. Den lille skånske by Bjärnums møbelindustri medtages på linje med hele Älvdalen og Sjuhäradsbygden, hvilket fint repræsenterer hvilke områder, der har haft faghistorikerens opmærksomhed, hvad der nu ikke kan anses som repræsentativt for Sveriges regioner i nyere tid. Ydermere tillægger Aronsson det faginterne perspektiv, at man til eksempel ser på hvad der er blevet anset for konstituerende for den blandt fagfolk omdiskuterede grænse mellem Øst- og Vestsverige (Fig. 2.2). På figuren ses der tydelige forskelle på en sådan grænses placering, når den baseres på forskellige kulturgeografiske elementer (udbredelsen af okser som trækdyr, af firhulede vogne osv.); en yndet fremgangsmåde blandt svenske etnologer. Tilsvarende så de et Østverige centreret om Stockholmsområdet og et Vestsverige centreret om København/Malmø (Øresundsområdet). En alternativ betragtningsmåde ligger bag den historisk/politiske grænsedragning, der blandt svenske historikere er central i diskussionen om Svearigetets fremkomst og »*rikssamlingens historia*«. Da denne historikerdiskussion ikke kan forudsættes udenlandske læsere bekendt og det i øvrigt forekommer uklart, hvilken linje Aronsson har tilføjet på kortet, kunne en note herom have været ønskelig. Men kort fortalt er Sydsverige i denne sammenhæng uinteressant, da Skånske Løvs område (Skåne, Halland og Blekinge samt Bornholm) i forskningen er almindeligt anerkendt som gammelt dansk interesseområde. Smålandene er mere problematiske, da de

tydeligvis udgør et meget selvstændigt område, der nok mest hensigtsmæssigt opfattes som grænselandet. Jämtland og Härjedalen på grænsen til Norge kan på mange måder karakteriseres på samme vis. Samernes Nordsverige og det senere underlagte Finland lades naturligt nok også ude af betragtning, og dermed bliver de centrale dele af det ældste Sverige det såkaldte Mellemsverige. Det er karakteriseret ved gode vandveje og frugtbart sletteland. Monumentale argumenter som Ranes Stenar – Gammelsveriges største skibssætning fra jernalderen – og Varnhem Klosterkirke i Västergötland, beliggende mellem de to store søer Vänern og Vättern, der er det middelalderlige Sveriges største kirkebygning (fuldført o. 1270), har givet fortalerne for Götaland som Svearigets vugge gode kort på hånden. Herimod står, hvad man polemisk kunne kalde stockholmernes, der med rette peger på Gamle Uppsala og Sigtuna i Uppland, nord for Stockholm, og centrale magtcentre i Mälardalen, som Birka og Adelsö, umiddelbart vest for Stockholm, som konstituerende for etableringen af et svensk kongedømme.

Aronsson benytter selv udtrykket »created regions« og præsenterer 6 niveauer for regionalitet, strækkende sig fra det altomfattende *man-kind* til det mere håndterlige og relevante *Local community (municipality, settlement unit)*. Hans afsluttende bemærkning om 1980'erne som tiden hvor nationer og nationalisme afslørede som »imagined communities« er en god pointe, der dog også kan have gyldighed for landskabs- eller hjemstavns historie.

Personligt er bidragene fra Ole Degn (»Fairs as periodical regional centres in Denmark, 1600-1900«) og Jørgen Mikkelsen (»Merchant trade and fairs in Zealand, c.1750-1810. A study in market economy«) mine favoritter, og markedernes rolle i varedistributionen må fortsat anses for et yderst velegnet udgangspunkt for historiske studier i regioner og regionalisme. At Mikkelsens studier i de sjællandske købstadsmarker f.eks. viser forskelle fra søfartsbyer som Helsingør og København til indlandsbyer som Slagelse og Ringsted er måske ikke overraskende, men det forhold at såvel by- som landbefolkningen købte en stor del af deres varer på markerne er et væsentligt aspekt, når spørgsmålet om regional integration skal søges belyst.

Rummer den foreliggende antologi således ikke helt nye og ukendte forskningsresultater for den der har fulgt godt med i udforskningen af 1700-årenes nordiske lokalsamfund eller alle nye, relevante forskningsbidrag – som f.eks. Anders Hægstrøms *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet* (Stockholm 2000) – så er det ikke desto mindre en yderst anbefalelsesværdig bog med et velafbalanceret introduktionskapitel.

Tommy P. Christensen

Maria Adolfsson: Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet, Etnologiska Institutionen, Stockholms Universitet, Stockholm, 2000, 292 s., 200 sv. kr.

I Maria Adolfssons afhandling får man god og grundig besked om de svenske egnsbeskrivelser fra 1700- og 1800-tallet. Bogens første hovedafsnit skitserer de almene idehistoriske forudsætninger for genrens opblomstring i Oplysningstiden på baggrund af en mere kortfattet omtale af dens forhistorie i det 16. og 17. århundrede. I det andet hovedafsnit får læseren grundig besked om hvilke emner egnsbeskrivelserne især har beskæftiget sig med – og det påvises på overbevisende måde, at landbruget og håndværket samt andre erhverv og deres vilkår og muligheder lader til at have påkaldt sig størst opmærksomhed igennem hele den behandlede periode. I det efterfølgende tredje hovedafsnit drejer det sig først og fremmest om de institutioner og forfattere, der på forskellig måde har været mest aktive i udformningen af beskrivelserne af de forskellige svenske provinser.

Det mest ambitiøse, men til gengæld lidt mindre vellykkede, fjerde kapitel i dissertationen handler om de billeder af »folkelivet«, som de svenske embedsmænd, herunder ikke mindst præsterne, har tegnet. Både de tre forudgående og i øvrigt også det afsluttende femte kapitel i afhandlingen kunne sagtens være skrevet af en historiker eller idehistoriker, men i afsnittet om »*Bilder av folket och folklivet*« (s. 149-218) bestræber forfatteren sig tydeligvis meget på at dokumentere sit tilhørsforhold til etnologien som akademisk disciplin ved at påkalde sig diverse, mest svenske, etnologers dybe indsigter. De begrebsgymnastiske øvelser i forbindelse med opstillingen af en teoretisk ramme for undersøgelsen forhindrer dog ikke, at den efterfølgende, meget omfattende redegørelse for »*de sociale benämningar*«, »*den sociala ordningen och samhällets organisation*« samt »*den rumsliga ordningen och människors interaktion*« sådan som disse beskrives og analyseres af de svenske egnsbeskrivere, til gengæld rummer ganske mange interessante og tankevækkende observationer og refleksioner. Maria Adolfsson gør meget ud af at præcisere, at hun ene og alene vil beskrive egnsbeskrivernes »*tankefigurer*« og mentalitet, men formår alligevel at tegne et imponerende nuanceret portræt af det samfund, som disse egnsbeskrivere både beskrev og var en del af.

Det sidste, afrundende afsnit (der strækker sig over s. 219-58), har nærmest karakter af en

minibiografi over en af de mest velartikulerede svenske egnsbeskrivere, landsbypræsten Jöran Johan Öller (1740-1811), ophavsmanden til en beskrivelse af Jämshogs Sogn i Blekinge trykt i Växjö i år 1800. Ovenpå det foregående afsnits etnologiske anstrengelser forekommer denne del af afhandlingen som en særdeles levende, nærmest mikrohistorisk indføring i hvilken mening egnsbeskrivelserne kunne have for deres som regel jo også lokalt forankrede, men statsligt forpligtede udøvere.

Maria Adolfsson har med denne afhandling beskrevet et meget væsentligt kapitel ikke bare i etnologiens, men en lang række discipliners tilblivelseshistorie og genealogi. Det er en glædelig overraskelse at kunne konstatere, at det er muligt at give grundig og kyndig besked om hvordan viden og magt går sammen i et sådant patriotisk oplysningsprojekt uden så meget som en eneste reference til Michel Foucault. Alligevel ville det givetvis have været en fordel hvis Maria Adolfsson havde haft kendskab til den internationale forskning på området som f.eks. Justin Stagls arbejder, som hun heller ikke refererer til, men når det kommer til stykket er det vel egentlig ikke kun i disciplinen etnologi at hjemmelavet nogle gange smager bedre. Måske kan den engelsksprogede sammenfatning (s. 267-77) trods stavfejlene være med til, at den internationale videnskabshistoriske forskning alligevel ikke går glip af de resultater, Maria Adolfsson er nået frem til. Det ville da f.eks. være glædeligt, hvis der var nogen der med samme ildhu og energi tog sig af de danske egnsbeskrivelser for slet ikke at tale om et sammenlignende, europæisk forsøg i denne retning.

Michael Harbsmeier

Jakob H. Zeuthen: Bogen om danske kommunevåbener, logoer og bomærker Grønland og Færøerne, Aschehoug, København, 2000, 184 s., 229 kr.

Heraldikeren Sven Tito Achen udsendte i 1982 bogen *Danmarks kommunevåbener samt Grønlands og Færøernes* med et fremragende billedmateriale og en kyndig, forklarende tekst skrevet på baggrund af en mangeårig interesse og en særdeles solid viden. I årene derefter omtalte Achen regelmæssigt nye kommunevåbener i *Heraldisk Tidsskrift*. Det var en periode, hvor der stadig blev skabt mange nye kommunevåbener. Havde Achen levet længere, end det blev ham forundt, havde han utvivlsomt udgivet en ny, opdateret udgave af sin kommunevåbenbog.

Det er derfor med interesse og forventning, man modtager en ny bog om de danske kommuners våbener. Lærer Jakob H. Zeuthens bog er

imidlertid en skuffelse. Han er ikke fagmand og henviser da også til Achens bog og til *Heraldisk Tidsskrift*, hvis man vil vide mere. Systematikken i bogen er – i modsætning til Achens, hvor våbenerne bringes i kronologisk orden – geografisk. Våbenerne vises og beskrives amtsvis. Først kommer amtskommunens våben, og derefter følger våbenerne i primærkommunerne i det pågældende amt alfabetisk efter kommunernes navne. På små kort er hver enkelt kommune lokaliseret, og areal og befolkningstal angives. Det er i sig selv udmærket. Det anføres, hvis våbenet er registreret i Patentedirektoratet (nu Patent- og Varemærkestyrelsen). I den forbindelse tænker de fleste nok på det særlige kommunevåbenregister. Men nogle af de kommunesymboler, der ikke er våbener, men logoer (og efter min mening slet ikke hører hjemme i en bog af den foreliggende art) findes ikke i dette register, men er indregistreret som varemærker. Et par våbener, der angives at være registreret, er det faktisk ikke. Derimod er nogle få registreret, som Zeuthen ikke betegner som registreret.

Desværre anvender en del kommuner i dag deres våben i en udformning, der ligger milevidt fra den korrekte version, der i sin tid blev officielt godkendt, og undertiden med forkerte farver. Det anfægter ikke forfatteren, der vist ikke har forstået, at et bestemt våben kun kan angives med de rette farver. Om Nøragers stork skriver han: »Officielt er storken i sølv med guld næb og ben, men til daglig er den hvid med orange næb og ben«. Havde Zeuthen været heraldiker, kunne man have ventet en form for stillingtagen i dette tilfælde. Også andre steder viser hans usikre heraldiske kundskaber sig. Den åbne krone over hjortehovedet i Hørsholms våben lader han være »en dronnings rangkrone«, hvad der bestemt ikke er tilfældet. Det gule felt i Høje Taastrups våben karakteriserer han som en bjælke, men der er tale om en skråbjælke, hvis man overhovedet vil anvende termen bjælke i denne forbindelse.

Flere af amtskommunerne har i de senere år misrøgtet deres våbener ved at lade ukyndige designere forandre dem og ændre farverne. Zeuthen føler sig åbenbart kaldet til at forsvare denne udvikling – et problem, der i øvrigt nu ser ud til at ville forsvinde med amterne. Den forkerte version af Nordjyllands Amts våben forklares som »en forenklet og mere IT-venlig udgave«; »forenklingen« består i, at løven og hjerterne gengives som hvide (sølv) i stedet for gule (guld), selv om guld (guld) faktisk er anvendt i andre dele af »den IT-venlige udgave«. Om Viborg Amts våben meddeler Zeuthen ukritisk, at det i 1998 fik et nyt design, idet baggrundsfarven gengives som hvid (sølv) i stedet for gul (guld), men »det oprindelige våben bruges stadig«. I Ringkjøbing Amt (bemærk stavemåden)

fik våbenet i 1996 »en tidssvarende grafisk udformning«; men det gjorde amtet ikke, for det, Jacob Jensen Design havde gjort, var at gengive hjortehovedet i konturstreg, hvorved der i heraldisk henseende fremkommer en anden figur. Sønderjyllands Amt fik i 1980 et yderst prægnant og historisk vel funderet våben med Slesvigs to løver holdende en Dannebrogsvimpel mesterligt tegnet af kgl. våbenmaler Aage Wulff, en af det 20. århundredes bedste heraldiske kunstnere. En fuldstændig ukyndig designer har omskabt dette værdige våben til noget, der ikke kan være mere sølle. Zeuthens forklaring er anstrengt: »I dagligdagen bruger amtet anno 2000 et mere stiliseret logo, et bomærke, som i respekt for våbenskjoldet netop »kun« er et logo« – ikke et ord om den i bund og grund skandaløse ændring. Fyns Amt og Københavns Amt har uden nogen som helst fornuftig grund ændret farverne i deres våbener. Zeuthen nøjes med at konstatere, at man på Fyn til daglig bruger »et moderniseret bomærke«, og Københavns Amts våben har fået »nyt design«. Enhver heraldiker ved, at to våbener med samme figurindhold, men med forskellige farver, er to forskellige våbener, og at farverne er afgørende for identiteten. Zeuthen afslører sig som dilettant, når han uden videre anvender termen bomærke i en bog, der vel skal foregive at være faglig. I stedet for det spændende våben med dragehoveder på en gavl, som er Vestsjællands Amts officielle våben, har bedrevidende designere leveret »det grafisk moderniserede logo« uden dragehoveder, der ses på amtets brevpapir. Frederiksborg Amts uheldige ændring af det statelige våben i de oldenborgske farver med Christian 4.'s krone mellem to træer med synlige rødder, som god heraldik kræver, til rodløse træer og en sænket krone i forkerte farver er ifølge Zeuthen »tilpasset den digitale teknik«. Kulminationen af ukyndighed nås, når Zeuthen for Bornholms Amts vedkommende oplyser, at det også fører »sit våben som et nutidigt logo: En stærkt forenklet, men stadig genkendelig grif i en firkant, der har øens facon«. Vi andre ved, at Bornholms våben aldeles ikke er en grif, men en lindorm. Og der er vel håb om, at den nye Bornholms Regionalkommune føler sig forpligtet til at videreføre det våben, som allerede Frederik 3. anvendte for at markere, at de fribårne indbyggere efter Svenskekrigene havde overladt øen til kongen. – Jeg tillader mig at henvise til min artikel »Har amterne et identitetsproblem? Lidt om at føre våben og føre sig frem« i *Historisk årbog for Roskilde Amt* 1998.

Ligesom Sven Tito Achen omtaler Jakob H. Zeuthen også det danske rigsvåben og Færøernes og Grønlands våbener. Men også her er der beklagelige fejl. Den forbedrede version af Grønlands bjørn, der blev tegnet i 1986 af Aage Wulff, tillægges Jens Rosing. Den skånske heraldiker

og våbenkunstner Jan Raneke kaldes for øvrigt på titelbladet for Jon Ranecke. Zeuthen mener, at færingerne regner våbenet med vædderen »for det danske våben for øerne«, og at et færøsk våben »med et våbenmærke bestemt af færingerne selv er for øjeblikket under revision«. Det var nyt for mig. Han hævder fejlagtigt, at Lagtinget anvender segl fra 1300-tallet med et vædderhoved. Landsstyret anvender et mærke med et vædderhoved, men det er kun nogle år gammelt og er ikke officielt fastsat. Det er vædderen som helhed, der kendes i et segl fra 1300-tallet. Zeuthen gengiver de grønlandske kommunevåbener, men mærkværdigvis ikke Torshavns.

Heraldik er kendetegnet ved enkle figurer og ikke mindst klare farver. Hvad det sidste angår, er bogen visse steder skandaløs dårlig. Guld og sølv er flere steder gengivet som brune og grå grumsede nuancer. Et eklatant eksempel er Susås våben, hvis smukke søblad ligger på en grim brunlig baggrund. Løverne i Ribes våben er blevet violette. Fanøs våben fremtræder med grågrønne og blågrønne kulører. Farverne i Ulfborg-Vembs våben er direkte forkerte. Bogens omslag med et hvidt kors på rødbrunt skal formentlig hentyde til Dannebrog.

Der er stadig behov for en bog om samtlige danske kommunevåbener.

Nils G. Bartholdy

Erland Porsmose: Kertemindes Bys Historie 1350-1659, Birgit Bjerre: Kertemindes Bys Historie 1660-1850, Kurt Risskov Sørensen: Kertemindes Bys Historie 1850-2000, Kertemindesegnens Museer, 2000, 222 + 214 + 248 s., 248 kr. pr. bind (samlet pris for alle tre bind: 648 kr.).

Fyn må vist efterhånden være den landsdel, der er bedst dækket ind af bymonografier. Ud over det voluminøse og på alle punkter enestående værk om Odense bys historie, der udkom i årene 1978-88, kan man bl.a. nævne gode og velfunderede fremstillinger om Svendborg, Fåborg og Middelfart. *Kertemindes Bys Historie* følger sig smukt ind i denne sammenhæng med sin kombination af faglig soliditet og lettilgængeligt sprog.

De tre forfattere har hver især stået for et helt bind. Erland Porsmoses beskrivelse af tiden indtil 1659 udmærker sig ved, at byens udvikling bliver sat ind i et bredt perspektiv i langt højere grad, end det er normalt for en bymonografi. Dette gælder både på nationalt og regionalt niveau, og forfatteren har især gjort meget ud af at skildre forholdet til de mange godser i oplandet. Perspektivering er mest udpræget for den ældste

tid, hvor man bl.a. kan læse om forskellige fynske bydannelse, der aldrig udviklede sig til købstæder, og om kongemagtens privilegiepolitik (herunder om de forhandlinger, der fandt sted i forbindelse med fornyelse af købstadsprivilegier). Den første privilegietildeling til Kerteminde – i 1413 – må ses som et led i Erik af Pommerns store projekt: at styrke de danske købmænd over for hanseaterne. Fiskerlejet, der på dette tidspunkt havde haft fast bebyggelse i godt 100 år, var den sidste fynske by, der fik privilegier, og Kerteminde blev fra starten af vanskeligere stillet end sine naboer. Kongen kunne kun stille et ganske beskedent jordtilliggende til rådighed, og Odense og Nyborg »afgav [ikke] mere opland end højst nødvendigt«: byen fik et læbælte på én mil i modsætning til naboernes to mil. Kerteminde kom således (som påvist af Ole Degn og Sven Lilja) til at dele skæbne med mange af de andre danske og svenske byer, der fik købstadsprivilegier i senmiddelalderen: de blev klemt inde mellem de gamle byer, som allerede havde beslaglagt de bedste ressourcer, og de fik derfor aldrig mulighed for at vokse sig til noget rigtigt stort.

Alligevel viste naboskabet med Odense sig ironisk nok at blive en fordel for Kerteminde. Byens gode naturhavn udviklede sig nemlig i 1500-tallet til at blive det vigtigste udførselssted for Odense. Regionens lensmænd benyttede også havnen i Kerteminde, og Porsmose har beregnet, at landbrugsoverskuddet fra måske 1/3 af Fyn passerede gennem denne havn under højkonjunkturen i 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Mange af Odense-købmændene opkøbte også ejendomme i Kerteminde, og nogle af dem – bl.a. den markante Niels Bager – opnåede oven i købet borgerskab i begge byer. Et sådant dobbelt borgerskab er unægtelig noget af en sjældenhed i dansk byhistorie.

Ligesom de øvrige forfattere har Porsmose benyttet sig af et stort og varieret kildemateriale. Det er således glædeligt, at han har gjort brug af så mange forskellige kildeudgivelser. Mere bemærkelsesværdig er dog anvendelsen af Ole Nederlands omfattende transskriptioner af Kerteminde bytngs tingbøger fra 1500-1600-tallet. Disse tekster er blevet brugt som kilder til så forskellige emner og problemstillinger som antallet af borgere, udviklingen i ejendomspriser, geografisk mobilitet, de hyppigste drenge- og pigena, afgrænsningen af byens handelsopland, Kertemindeskibes rejseaktivitet, udbredelsen af skriftlighed og bogbesiddelse, grænsen mellem tro og overtro – samt, naturligvis, hvilke adfærdsmønstre man i datiden ikke kunne anse som socialt acceptable. Porsmoses bog kan derfor også bruges som et katalog over anvendelsesmuligheder for renæssancetidens tingbøger. Men naturligvis skal tingbøgerne i mange tilfælde anvendes med stor forsigtighed, hvad Porsmose da også understreger.

Birgit Bjerre har dækket årene fra 1650 til 1850 – en periode, der blev indledt med et »*seculum fatale*«, som byens præst Nicolai Bøgh formulerede det i 1770. For Kerteminde begyndte den virkelig sorte tid dog ikke i midten af 1600-tallet (som det var tilfældet i mange andre byer), men først omkring 1700, da Odense-købmændene endegyldigt opgav Kerteminde som vinterhavn for i stedet at satse på Odense Fjord. Bjerre kan således dokumentere, at Kertemindes toldindtægter i 1730'erne kun udgjorde 1/10 af de tilsvarende indtægter i 1670 og 1/20 af beløbet i de sidste normale år før krigene i 1650'erne. Og i 1740'erne var befolkningstallet tilsyneladende kommet ned på omkring 550 mod ca. 1000 i slutningen af 1500-tallet. Selv om byen noterede en jævn fremgang fra og med slutningen af 1700-tallet, formåede byen aldrig at genvinde sin gamle plads som en mellemstor by i det fynske bynetværk.

Birgit Bjerres fremstilling indeholder en række analyser af kirkebøger, folketællinger, brandtaksationer m.m. – alt sammen præsenteret i en passende kombination af relevante tabeller og gode eksempler. Det billede, der fremlægges af befolknings- og bebyggelsesudviklingen, svarer på mange måder til det, der kendes fra andre danske byer på samme tid, men dette forringer naturligvis ikke analysens relevans – og da slet ikke for det lokale publikum, som jo er den primære målgruppe for værket. For andre læsere er det dog måske nok så interessant, at Birgit Bjerre også gør en del ud af flere emner, som ofte bliver forsømt i bymonografier, deriblandt åndslivet, garnisonen, landbruget og fiskeriet. F.eks. giver hun et interessant indblik i de tilbagevendende konflikter mellem jordbrugerne og de personer, der ikke havde adgang til jord; konflikterne handlede især om græsningsret.

Birgit Bjerre giver også en grundig redegørelse for byens administrative apparat og dets udøvere. Det fremgår, at der var endog meget stor forskel på embedsmændenes effektivitet, hvilket belyses med nogle underholdende, men undertiden lidt anekdoterprægede eksempler. Bjerre giver desuden et klart indtryk af de negative konsekvenser af den usle aflønning af byfogederne indtil midten af 1700-tallet; mange forlod embedet i utide, og nogle forfaldt til ulovligheder. Som modsætning fremhæves årene omkring 1800, hvor der blev taget en række væsentlige kommunale initiativer, takket være den heldige kombination af højkonjunktur og tilstedeværelsen af en dygtig og energisk byfoged og en ligeså aktiv sognepræst. Den tilsandsplagede havn var et af de store aktivitetsområder i disse år, men trods betydelige investeringer opnåede man kun små resultater med hensyn til forbedring af besejlingsforholdene, og først i 1840'erne fik Kerteminde et tilfredsstillende og tidssvarende havneanlæg. Birgit Bjerres beskri-

velse af dette anlægsprojekt følger vigtige nuancer til vores viden om den temmelig rigt facetterede udvikling inden for det danske havnevesen i første halvdel af 1800-tallet.

Også Kurt Risskov Sørensens vægtige og vel-disponerede gennemgang af perioden 1850-2000 bærer tydeligt præg af en stor arbejdsindsats. Der tegnes et virkelig fint billede af en periode, hvor tingene skete i hastigt tempo – både i Danmark som helhed og i Kerteminde i særdeleshed – og man får samtidig et indblik i politikernes og administratorernes ihærdige og evige arbejde med at kunne tilbyde sine borgere en by, der er værd at bo. Byen er vokset betydeligt, og som så mange andre steder er grænsen mellem købstad og land efterhånden grundigt udvisket. Dog kom der tidligt restriktioner på, hvor mange huse der måtte opføres årligt. Siden 1965 har befolkningstallet været i stagnation (i kommunen som helhed).

Byens udvikling er foregået både ovenpå og under jorden; huse er skudt op eller revet ned, og vandsystemet er blevet forbedret, fra at være nærmest udueligt til at være velfungerende. Med bilens indtog midt i 1900-tallet blev dele af byen direkte ødelagt til fordel for indfaldsveje – og bilerne havde ydermere forkørselsret i en meget lang periode.

Man kan også i dette bind læse en del om forholdet til oplandet. Bogen indledes således med striden om den eventuelle inddæmning af fjorden, der dog efter flere års tovtrækkeri endte med ikke at blive realiseret. Den dårlige placering i forhold til Odense og Nyborg gav anledning til mange og lange overvejelser, da jernbanen skulle anlægges i 1900. Man ville gerne undgå yderligere konkurrence med især Odense, men det endte med, at banen fik positiv betydning for bl.a. Kerteminde-fiskernes afsætning af fangsten.

Driftige forretnings- og foregangsmænd har boet i byen, men der har også været mange, der har slået brødet for stort op – og er endt med at gå konkurs. I det hele taget har erhvervslivet undergået mange forandringer, og udviklingen har især haft store omkostninger for fiskeriet. Hvor byens indbyggere tidligere var beskæftiget inden for byen, arbejder en stor del i dag udenfor kommunen, men byen har endnu engang formået at overleve – via turisme.

Endelig fortjener Kurt Risskov Sørensen ros for sin glimrende beskrivelse af det aktive kultur- og idrætsliv, der har spillet en vigtig rolle for byens indbyggere og på sin vis har formået at binde folk sammen.

Hvert af de tre bind er underinddelt i 2-4 perioder, og de enkelte forfattere har bestræbt sig på at standardisere fremstillingens struktur inden for hver af perioderne. For bind 2 og 3's vedkommende er der faktisk fuldstændig eller næsten fuldstændig overensstemmelse mellem

dispositionerne for de enkelte perioder. En sådan strukturering kan gøre det lettere for læserne at følge et bestemt emne over tid – ligesom den tvinger forfatteren til at følge op på sin fremstilling, så et emneområde ikke bare bliver beskrevet for et tidsrum, hvor der måske foreligger et særligt godt kildemateriale. Men der kan også være ulemper i form af mange gentagelser (dette er tilfældet flere steder i bind 2), ligesom nogle overskrifter kan antage en noget diffus eller måske ligefrem vildledende karakter. I bind 2 kan man således under overskriften »Dagligliv« bl.a. læse afsnit om forskellige kongebesøg, »notable« forbrydelser og søslag, men disse hændelser udmærker sig jo netop ved ikke at tilhøre dagligdagen!

Et andet klagepunkt er det manglende noteapparat. Selv om forfatterne mange steder har omtalt kildetyper og årstallet i fremstillingen, og læserne desuden råder over en kildefortegnelse bag i hvert bind, savner man ofte en præcis kildehenvisning. Dette gælder bl.a., når man under læsningen får inspiration til at bruge et tilsvarende kildemateriale til studiet af det lokalområde, man selv forsker i. Det må dog medgives, at udgiverne har anbragt et veldokumenteret eksemplar af værket på Kerteminde Egns- og Byhistoriske Arkiv, men nogen fuldt tilfredsstillende løsning er dette bestemt ikke.

Endelig skal der lyde en stor ros for det nydelige layout, ikke mindst omslagets rødbrune farve, der går igen på skillebladene mellem de enkelte periodeafsnit i hvert bind. Man kan også nævne flere fine visualiseringer som f.eks. i bind 1, s. 15, hvor udstrækningen af det middelalderlige Kerteminde er fremhævet på et moderne luftfoto, og i bind 1, s. 42, hvor vi får et klart indtryk af de mange vådområder i byens nærmeste opland – og dermed også af de vanskelige vejforbindelser – indtil tørlægningen tog fart i 1800-tallet.

Jørgen og Stella Borne Mikkelsen

Henrik Gjøde Nielsen: Hals Skanse. Stykker af historien siden 1625, Hals Museum, Hals, 2001, 72 s., 60 kr.

Museumsinspektør Henrik Gjøde Nielsen har med denne lille bog søgt at dække behovet for en redegørelse for Hals Skanse, der ifølge forfatteren har karakter af en »foreløbig orientering«, idet en række begivenheder endnu ikke kan siges sat være ordentligt belyst.

Med sin beliggenhed – ved udmundingen af Limfjorden – kan man næsten undre sig over, at det først i 1625, under Kejserkrigen, blev besluttet af opføre en skanse med bestykning. Tilsyneladende gik det stærkt med byggearbejdet, for

da Wallensteins tropper i 1627 nåede Aalborg, satte den fjendtlige styrke over fjorden og gik løs på fæstningen, hvilket skal have kostet ca. 200 mand livet!

I årene derefter lå skansen hen som ruin, og under Torstensonskrigen fik den ingen militær betydning. Først i 1650'erne genrejste man fæstningen i udbygget form og havde desuden planer – mere blev det ikke til – om et lignende anlæg på sydsiden ved Mou. I et forsøg på at skabe vækst i området flyttedes toldstedet fra Aalborg til Hals, der året efter fik sine købstadsrettigheder – alt sammen uden nogen større effekt. Til gengæld virkede skansen som en magnet for den næste fjende, de sydfra kommende svenskere, der i 1657 nåede Limfjorden. Her de gik over ude ved Agger Tange, marcherede mod Aalborg, hvor de indtog Skansen i Nørresundby for derpå at fortsætte mod Hals. Her manglede man alt: krudt, kugler, proviant og – mod. Hovedparten af mandskabet flygtede, mens resten kæmpede forgæves mod overmagten.

Roskildefreden 1658 gav en tiltrængt pause, hvor det lykkedes en styrke på ca. 100 mand at for repareret fæstningen, indtil krigsbegivenhederne i sommeren 1658 atter førte til ødelæggelser af svenskerne. Det lykkedes dog en snarådig kommandant at tilbagevise en svensk angreb fra søen i 1659.

Herefter forfaldt anlægget igen, og trods gode intentioner var det først under Skånske Krig, at der kom skred i byggeplanerne. Voldene blev renoveret og bygningerne indenfor blev fornyet. Skansen fik i store træk sit nuværende udseende, dog med undtagelse af forværkerne. I 1678 var 140 mand tilknyttet skansen, men under Store Nordiske Krig, blot 50. Måske et udtryk for, at tiden var ved at løbe fra skansens betydning? Under Napoleonskrigene kom der dog atter liv i skansen, der befolkedes med 60 artillerister samt håndlangere. Først fra 1807 kom det dog til sammenstød, denne gang med engelske krigsskibe på togt i indre danske farvande. Fredsslutningen afgjorde fæstningens skæbne. Fra 1816 blev det besluttet, at skansen i fredstid ikke mere skulle være bemandet, og bygningerne bygningen indenfor blev gradvist revet ned med undtagelse af krudtkammeret fra 1676 og tøjhuset fra 1812.

Omkring 1850 blev skansen omdannet til karantænestation for koleraramte, siden hen skole og forsamlingshus for den lokale afholdsforening og Indre Mission. I 1934 blev tøjhuset omdannet til kommunekontor og folkebibliotek.

Besættelsen af Danmark bragte for en tid Hals Skanse tilbage til den militære verden, da Den tyske Værnemagt oprettede en observationspost ude ved indsejlingen til Limfjorden. I 1943 blev området udbygget med kasernebygninger til o. 600 mand, mens den tyske kom-

mandant tog ophold i selve skansen. Ved Befrielsen – der lokalt trak ud til den 17. maj 1945 pga. af den tyske forholdsordre om kun at overgive sig til briterne – blev skansen hovedkvarter for Modstandsbevægelsen, derpå flygtningelejr, inden stedet i 1947 atter vendte tilbage til Hals Kommune. Efter kommunesammenlægningen blev bygningen i 1972 overtaget af Lokalhistorisk Arkiv og fungerer nu som museum.

Beretningen om Hals Skanse er lang og interessant. Forfatteren er ikke ukritisk over for skansens betydning, omend der ikke er et selvstændigt afsnit herom. Nogen større sømilitær betydning fik den aldrig, og hvad angår landkrigene synes den nærmest at have tiltrukket fjenderne frem for at holde dem væk. Fæstningens lokale betydning – for byen Hals og oplandet står derimod mere uklart. Ser man byen i dag, fremtræder den som noget særligt – en blanding mellem en landsby og en købstad? I hvor høj grad dette skyldes skansens tilstedeværelse, ligger muligvis uden for bogens intention, men det kunne være spændende at få belyst.

Bogen er forsynet med en række kort og billeder af skansen og dens bygninger, ligesom den er forsynet med noter og litteraturhenvisninger til dem, der vil vide endnu mere.

Torben Hansgaard

Birte Hjorth: Dragør Havn i 1700- og 1800-tallet, Dragør Lokalarliv, Dragør 2002, 96 s., 148 kr.

De danske havnes historie har længe været et forsømt emne, men efterhånden er der ved at ske noget. Således har vi nu fået grundige behandlinger af havnene i bl.a. Århus (2 bind, 1990 og 1994), Marstal (2000) og Esbjerg (2001).

Den nu foreliggende bog om Dragør Havn giver en udmærket fremstilling, men til forskel fra de netop nævnte havnehistorier begrænser den sig til det attende og nittende århundrede. Med passende udblik til Dragørs søfart giver Birte Hjorth en klar og kompetent beskrivelse af byens havn og dennes folk. Den første lille havn antages at være anlagt af Amagers fiskende hollændere i 1500-tallet. Og fra denne beskedne start udviklede Dragør sig i løbet af 1700-tallet til en af kongerigets vigtigste søfartsbyer. Den havn udvidedes gradvis, samtidig med at man sloges med de samme problemer som så mange andre steder, først og fremmest tilsanding og isgang. Dragør havn er også typisk ved de mange forbedringsprojekter, som ikke blev gennemført pga. pengemangel. Byen var derimod specielt derved, at den ikke var en købstad, og den derfor ikke blev omfattet af Poul Løvenørns store re-

form af de danske havne i 1798 med indførelse af havnekommissioner mv. Dragør Havn blev i stedet fortsat bestyret af byforstanderskabet helt frem til 1855.

En rød tråd i Birte Hjorths fremstilling er de tilbagevendende diskussioner blandt byens mænd om behovet for havneforbedringer eller ej – diskussioner, som ofte resulterede i ingenting, da byen var henvist til selv at finansiere reparationer og eventuelle nyanlæg.

Det blev dog til en hel del faciliteter gennem tiderne, og i dag er der på Dragør Havn bevaret et spændende gammelt miljø med blandt andet beghus, smedje, kogehus, pakhuse, karantænehus, lodshus med udgigstårn, stejleplads, barkekedel og en hel skurby.

Bogen er forsynet med et par siders efterskrift af Lis Thavlov om udviklingen gennem 1900-tallet. Her har nøgleordene været fiskeri, færgefart og lystsejlad. Det korte rids er desværre alt for lidt, og som læser ville man forfærdelig gerne have haft historien med om havnens forhold i det seneste århundrede.

Bogen er veloplagt skrevet, og den bygger på et omfattende utrykt kildemateriale, (som det ville have været rart med præcise notehenvvisninger til). Det er også en smuk bog, som det er en fornøjelse af læse i. Den er grundigt korrekturlæst, og så er den gennemillustreret med fine douce farvefotos af havnen og dens omgivelser.

Erik Gøbel

Christian Larsen (udg.): Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 2002, 277 s., 195 kr. Kan bestilles via www.kildeskrifter.dk.

Denne kildeudgave følger sig til *Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807*, som Kildeskriftselskabet udgav i 1999. I forbindelse med anmeldelsen af denne visitatsbog i *Fortid og Nutid* 2000:4 har jeg præsenteret biskop Balle, sat ham ind i en kirkehistorisk sammenhæng, redegjort for visitatsbogens store værdi i forbindelse med kirke-, præste-, skole-, personal- og lokalhistorie m.m. samt fremlagt nogle betragtninger over visitatsbøger som kilder generelt. Da dette alt sammen tillige har gyldighed for de udgivne visitatsberetninger 1783-1793, vil jeg her kun give dem en kort omtale og i øvrigt henvise til min tidligere anmeldelse.

Den samme høje standard for udgivelse, som kendtegnede visitatsbogen, finder man også her. Materialet er dog ikke helt ensartet, men det skal selvfølgelig ikke lægges udgiveren til

last. Men mens der for perioden 1799-1807 foreligger såvel Balles visitatsbog til eget brug og de indberetninger om sine visitatsrejser, som han pligtskyldigt indsendte til Danske Kancelli, så synes hans egen visitatsbog for perioden 1783-1793 ikke bevaret, kun indberetningerne til Danske Kancelli. Og det har betydning, for sammenholdelse af de to kildetyper i årene 1799-1807 viser, at Balle i sin egen visitatsbog var langt mere ligefrem og åbenhjertig i sine bemærkninger om præster, degne og skolelærere rundt om i sit stift end han var i sine indberetninger til kancelliet, hvor han søgte at værne om kirkens og gejstlighedens renommé. Det betyder dog ikke, at der i indberetningerne aldeles må savnes prægante karakteristikkere af præster og skoleholdere, heller ikke ufordelagtige. I forbindelse med visitatsen i Skibby i Horns Herred hedder det således: »Sognepræsten Hr. Thorsøe har god Røst og gode Gaver. Hans Prædiken var ellers ikke meget grundig. I Catechisationen [overhøring i kristendomskundskab gennem spørgsmål og svar] behøver han meere Færdighed, men viiser dog godt Anlæg og bruger den rette Maade. Degnen Sr. Aubertin synger maadelig og catechiserer uden Liv. Han er hverken flitig eller efterrettelig og fik derfor alvorlig Paa-mindelse« (s. 192).

Fra 1788 omtaler Balle tillige kirkernes bygningsmæssige tilstand og tillige inventarets tilstand (dette dog kun i 1788), fra 1789 skolebygningernes og fra 1791 præstegårdenes. Om Toksværd Kirke på Sydsjælland bemærkede Balle eksempelvis: »Kirken behøver Reparation, som er lovet. Ornamenterne ere heller ikke synderlig gode« (s. 106).

Balle uddelte religiøse bøger som flidspræmier, og disse bøger er blevet bibliografisk identificeret af udgiveren. Tre visitatsture blev det til i perioden, og i udgaven er der tillige optrykt Balles indberetning af 23. august 1804 om 1.-4. visitatstur. Såvel visitatsbog og visitatsindberetninger for årene 1794-98 synes desværre at være gået tabt.

Michael Bregnsbo

Niels Gustav Bardenfleth: Kridtpiber og kridtpiberygning, Sesams Forlag, København, 2002, 192 s., 299 kr.

Niels Gustav Bardenfleths *Kridtpiber og kridtpiberygning* udkom i februar 2002 og er en bog, der rigtigt egner sig til at læses en vinteraften, siddende i stuens dybe stol sammen med en god pipe tobak. På fornøjelig vis føres man ind i emnet kridtpiber, men nok så meget piberygning, og tobaksnydelse gennem tiderne – en rigtig

herreværelsesbog, hvis De vil have min mening.

Bardenfleth har også i *Kridtpiber og piberygning* sin store fortælleglæde i behold – han kan lide sit emne og har vel i dag etableret sig som den, man i Danmark går til, hvis man vil vide noget om tobak og rygning. Trækkende på de tidligere udkomne tobaksbøger, ikke mindst *Tobak: tilbedt og tugtet i 500 år*, får vi også i *Kridtpiber og piberygning* først en indføring i tobakkens europæiske sejrsgang, de mange moralske forhold omkring den (lægeurt eller dårlig smag? – eller ligefrem gift, jvnf. diskussionen om tobak sovsjer hjernen ind i en sort slamliggende masse) og de mange former for tobaksnydelse, naturligvis koncentreret om piber. Vi føres grundigt ind i rygeritualer og -remedier, selvfølgelig med hovedvægten lagt på kridtpiber, ja så grundigt (ikke mindst ved hjælp af gengivelse af Encyklopædiens plancher om emnet) og dog fornøjeligt, at man næsten selv er klar til at kaste sig over kridtpibefremstilling hjemme ved køkkenbordet. Hvad fru en vil sige til den brug af ovnen kan dog holde een og anden tilbage fra eksperimentet.

Kridtpiber og piberygning er dog også en samlers bog; den er en af de efterhånden mange titler i den udmærkede følge af antikvitetsbøger fra Sesam, samlet i Antikvitetsserien; Bardenfleth har bl.a. sammen med Bo Bramsen selv stået for den om snustobaksdåser. Følgelig er der en indføring i stempler fra kridtpibemagere, inden- såvel som udenlandske, mønstre og udsmykning af pibehovederne – og der er nogle ord knyttet til, hvorfor og hvordan de store centre (Gouda, Storbritannien, senere Nordfrankrig) udviklede sig og kan genkendes, hvis man nu er kridtpibesamler – eller blot en dag skulle stå med en sådan i hånden. Bogen forener således to ofte meget adskilte kulturhistoriske genrer: genstandsbogen og den brede, inkluderende fortælling.

Bogens force er for mig (som ikke-samler) dog ikke mindst billedmaterialet; bogen er uhyre rigt illustreret med billeder fra ind- og udland. Og det gør, at de små 200 sider glider ned som en leg – man skulle måske sige som en god tobak. Vi springer fra Columbus' møde med indianere til tobakshandeler i det ganske Europa, fra pibefremstillingsplancher til moralsk fordærvelige tobakshuse, fra laugsartikler fra urtekræmmerlauget i København til piberygende engelske gentlemen. Alle illustrationer er godt gengivet, og i det hele forekommer den hele overflod af illustrationer nøje valgt. Generelt er bogen præget af grundig korrektur, og man mærker netop Bardenfleths glæde ved sit emne, der også sætter sig spor.

Kridtpiber og piberygning er hermed anbefalet til samlere – og til dem, der til tider finder sig selv rygende i den gode stol en vinteraften.

Mikkel Venborg Pedersen

Margit Egdal: Miraklet på Fyn. De Sidste Dages Hellige på Fyn og Langeland, Otterup Lokalhistoriske Arkiv og Forening, Otterup, 2002, 272 s., 250 kr.

I Margit Egdals bog får vi en lang række beretninger om, hvorfor og hvordan mormonerne udvandrede til Utah i Nordamerika. Egn for egn fremlægges der beretninger. Der fortælles om de enkelte grene, den mindste enhed i mormonbevægelsens organisation. Man sidder tilbage med et billede af, at historien i grundtræk gentager sig fra sogn til sogn, fra by til by på Fyn. Egdal har gjort bogen brugervenlig ved at anføre, hvor beretningerne kan læses i deres helhed. Det kan måske være en god ide, da samtlige beretninger er anført i moderne retskrivning. I historisk arbejde kan de jo ikke bruges i denne transskription.

Bogen er udpræget lokalhistorisk. Den henvender sig til folk med interesse for det, der skete på Fyn i 1850'erne og århundredet ud. Egdal er fuld af beundring for dem, der udvandrede. Men det fuldstændigt manglende sociologiske perspektiv efterlader læseren med en stor undren. Kilderne tages alt for meget på ordene. Det siger sig selv, at de folk, der skriver beretningerne, selv var hændelsesforløbene som styret af en Guds finger i historien. Nok var der tale om omvendelse, men hvorfor lod mennesker i de år sig omvende? Hvad er den sociale protest i omvendelsen? Hvem var det, der lod sig omvende? Tilsyneladende husmænd og besiddelsesløse, småhåndværkere, for hvem der var en umiddelbar økonomisk fordel i at søge lykken i det fjerne. Dette aspekt kan dårligt udelades, når vi taler om Fyn, hvor al jord var under plov og der ingen muligheder var for at slå igennem blandt de velstillede bønder. Det betyder også, at beretningerne netop forekommer stereotype. Hvor mange gange kan man høre den samme omvendelses- og udvandererhistorie?

Det måske mere slående er sammenholdet. Det indretter man sig i en anden social orden med bl.a. flerkoneri, en anden menighedsorden efter puritansk mønster, men synet på verden er fuldt og helt eurocentristisk. Blot synet af en indianer får mormonerne til at blive grebet af en næsten eksistentiel angst. Beretningerne handler således ikke om, hvad de udvandrede ser og oplever, tager til sig i det fremmede, men om, hvordan de kan omsætte det kendte, presse det ned over den virkelighed, de står i Utah.

Der er ikke nogen redegørelse for, hvordan man så på denne indvandring i et indenrigspolitisk perspektiv i USA. Forståelsen af den kirkelige og politiske situation og reaktion i Danmark er enøjet. Egdal lader sig fange af sit stofs entydighed. Ganske vist er der en diskrepans mellem Grundlovens paragraffer om religionsfri-

hed, der betyder uklarhed fra statsmagtens side og direkte embedsmisbrug. Sagen er jo mere speget, idet Kultusministeriet ikke havde nogen klar strategi i forhold til vækkelses- og forsamlingsrøre umiddelbart efter Grundlovens vedtagelse. Biskopperne måtte naturligvis skride ind, når folkekirkemedlemmer åbenlyst tog afstand fra den kristne bekendelse. Gendåb, det anabaptistiske kætteri, er entydig udelukkelsesgrund – og har været det siden Oldkirkens dage. Det er hele dette kompleks, hvor mormonerne mener sig mere kristne og retroende end den kirke, der står på de klassiske bekendelsers grundlag, der giver problemerne. Egdal kommer ind på det i kapitel 15, men lader udelukkende kilderne tale. Og det er ikke nok.

Med andre ord lider bogen under betydelige mangler. Til forståelse af mormonrøret kunne man henvise til den tilsvarende udgivelse for Sjællands vedkommende, nemlig kirkehistorikeren Knud Bannings *Forsamlinger og mormoner* fra 1960. Hvis man ønskede en dybere forståelse af kirkens og statens reaktion, måtte vejen gå over Jens Rasmussens mange bøger om Folkekirkens grundlæggelse, *Kampen for indflydelse i Folkekirken* fra 1996 og *En brydningstid* fra 2002.

Endelig lider udgivelsen af manglende kritisk og forklarende kommentar. Når Utah i *Fyens Stiftstidende* i 1857 kaldes »*det land Tohuvabohu*«, er det dybt sarkastisk. Tohuvabohu er hebraisk og betyder »*øde og tomhed*«. Sådant beskrives tilstanden i Første Mosebog – før Gud begyndte at skabe. Snerten går tabt. Gang på gang savner man oplysninger, der kan profilere, diskutere og perspektivere de mange personlige beretninger. Bogen er illustreret med mange fine gamle fotos og dertil en hel del moderne farveoptagelser fra Fyn og Langeland. Det giver en underlig kontrast. Det er næsten som om det hjemlige får en nutidig positiv valør i modsætning til en grumset sort/hvid virkelighed på Borgerkrigens tid i USA. Det havde været hæderligere at finde samtidige billeder fra hytter og boelsmandsteder på Fyn. Det havde måske gavnet forståelsen af, hvorfor almuerejsningen fandt sted – også som socialt oprør.

Carsten Bach-Nielsen

Helle Stangerup: Tidens bord, Høst & Søn, København, 2001, 188 s., 399 kr.

Måltidets historie har fået ny opmærksomhed i de senere år. Der udkommer historiske kogebøger, og om bordtekstiler, sølv, porcelæn og glas findes både ældre og nyere studier fra museernes sagkyndige. En bredt anlagt billedbog om det dækkede bords kulturhistorie fra renæssance til i dag er imidlertid en tiltalende fornyelse.

Forfatteren Helle Stangerup er især kendt for sine skønlitterære arbejder, og det mærkes i denne flotte bog, som er elegant skrevet og tænkt. Bag præsentationen af hvad forfatteren beskedent kalder skitser ligger tydeligvis grundig research i udvalgt faglitteratur og billedkunst. Om emnevalget siger hun i forordet: »*Sammen med sengen er bordet menneskets mest elementære bohøve. Som livet i reglen skabes i den ene, enten forlænges eller afkortes det ved det andet*«. Hensigten er altså klart en fortælling om meget mere end bordpynt gennem tiderne. Bogen indeholder en række kulturhistoriske scener fra 1500-tallet til nutiden. Da mange skikke og ting kom udefra gennem hof og handel, er det godt, at bogen ofte sætter de danske opdækninger ind i en europæisk sammenhæng.

Alle hovedafsnit indledes med et stort billede over to sider, som i Freddy Pedersens layout også tjener som forsmag i indholdsfortegnelsen. I det længste af bogens syv hovedafsnit, »Pragtenes epoke«, fornemmer man således straks af et maleri i, at det især er enevældens fyrsteborde, det gælder. I et senere afsnit kræver det derimod mere fantasi at regne ud, hvordan et billede af en bakkebord er symbol for et kapitel med den mystiske titel »Den fattige fætter«. Ved nærmere opslag viser »fætteren« sig at være fajancen, som aldrig blev regnet for så fint som det porcelæn, alle gerne ville fremstille og eje. Overskrifter i en fagbog skal helst ikke være for tænkte.

Fremstillingen er for det meste kronologisk, men netop fajancen og porcelænet har fået deres særlige afsnit, der spænder over længere perioder. Det samme gælder et indtagende afsnit om det at spise i det grønne, hvor dugen i renæssancen også kunne bredes ud direkte på skovbunden. Man ser det i et herligt nederlandsk frokost-i-det-grønne-billede fra 1620, hvor stemningen er temmelig løssluppen (s. 142). Afsnittet består mest af billedtekster, men det gør ingenting, for de er lystige og informative som fx. billedet fra Tøjhusmuseet af officerer på skovtur i 1886 med vin og høj cigarføring.

Undervejs demonstreres det mange steder både i ord og billeder, hvordan borddækning, dækketøj og pynt spejler tidens manerer og de sociale klasser. Man forstår så udmærket, hvorfor glassene var simple, så længe man selv ved både kongens og hoffets borde lystigt kastede med dem, når man havde drukket ud. Ligeledes blev bestikket først specifikt og kostbart, da det ikke længere var en personlig rekvisit i hatten eller bæltet. Hos de fine blev det af tungt sølv og guld og lå pænt og sirligt ved kuverterne. Med bedre manerer og nye måder at fordele retterne på fulgte i det hele taget sansen for de fine ting til bordet. Det kunne være porcelænet fra Kina, som kom til Danmark i 1700-tallet, eller det københavnske porcelæn, som dronning Juliane

Marie i 1775 gjorde kongeligt ved støtteopkøb. Historien om både det blåmalede og det berømte Flora Danica-stel er skrevet før, men her får man en overskuelig fremstilling om både botanikken og teknikken, og så er siderne overdådigt illustreret med en stribe pragtopdækninger, der er meget flot fotograferet og reproduceret.

I et kort afsnit (s. 106-109) om måltiderne hos mere jævne folk på landet og i byen omtales det, at bordpragten i 1800-tallet og senere var for de få, men det havde været fint med et par billeder mere. Sybergs aftensmåltid fra gårdmandsfamilien i Svanninge og P.C. Skovgaard's billede af teselskab hos hans moder i Vejby giver på ingen måde indtryk af, hvordan fattige på landet sad til bords. Bogen taber efter min mening højde, da forfatteren når frem til nutiden. Vel er der en pointe i, at man igen spiser enkelt i køkkenet som i gamle dage, men billederne er så udsøgte, at de kunne være hentet fra et af tidens livsstilmagasiner eller en reklame for de såkaldte samtalekøkkener, og de afbillede »landkøkkener« ligner mere noget fra et landsted end fra en gård på landet. Der er noget sært uvirkeligt over disse perfekte fotografier uden mennesker.

Der er ikke noget register, og man skal om i billedlisten for at få kunstnernavne og årstal på billederne, men bogen er vist heller ikke tænkt som opslagsværk. Til gengæld er den flot og giver gode indsigter i lang tids liv ved bordet.

Margit Mogensen

Poul Thiesen. Thiesens Halvtredser. Barndoms- og ungdomserindringer fra en helt anden fredericiatid, Lokalhistorisk Forlag, Fredericia, 2001, (2. oplag 2002), 165 s., 148 kr.

Er man midaldrende, opvokset og bosiddende i Fredericia, er Poul Thiesens barndoms- og ungdomserindringer en sikker succes. Oplaget viste sig da også hurtigt at være for lille, så bogen blev skyndsomt udsendt i 2. oplag for at tilfredsstille efterspørgslen. Bogen består af 48 avisartikler, der løbende var blevet bragt i *Fredericia Dagblad* i 2000. Artiklerne er velskrevne med den professionelle journalists sikre og letlæselige stil. Det store bogformat lader de mange illustrationer komme fuldt ud til deres ret. Selvom det er personer med tilknytning til byens lokalhistoriske arkiv, der øjensynlig har stået for billedsiden, er der ikke tale om »gamle travere«. Langt de fleste af de mange fine fotografier er billeder i privateje. Der er absolut lagt et stort og prisværdigt arbejde i at fremskaffe »nye« billeder. Måske et resultat af journalistens og arkivets mange gode forbindelser i byen? Tegner Arne Sørensens illustrationer til de oprindelige

avisartikler er nok medtaget for at give bogen spræl, men virker i bogsammenhæng temmelig intetsigende.

I forordet gøres der klart rede for bogens præmisser og dermed også indirekte dens begrænsninger. Det er skrevet af formanden for Lokalhistorisk Forlag, Bodil Moestrup. Det slås fast, at der er tale om erindringer og ikke en videnskabelig dokumenteret fremstilling af byen i 1950'erne, og det er sådan, den bør bedømmes. Bogen giver utvivlsomt den primære målgruppe mange timers fornøjelig læsning og nostalgi.

Er der også noget at hente, hvis man ikke er fredericianer endside har oplevet 1950'erne? Glimtvis lykkes det forfatteren at formidle en stemning af et svundet årti med moral og levevis, der på den ene side virker meget fjern, og på den anden side viser et efterkrigsårti præget af en usikker tro på, at nu går det fremad igen. Der er et mønster i de historier, der fungerer bedst, nemlig når forfatteren fortæller erindringer fortalt af den midaldrende herre (født i 1945), men med blik for den unge knægt han var i 1950'erne. Det er så afgjort i fortællingerne om de små og nære oplevelser, som gjorde indtryk på ham i 1950'erne, at læseren kommer tættest på erindringen om 1950'erne. Den (måske) uskyldige barndoms grundfæstede oplevelser af byens biografer og den store fascination af biler og benziner i alle mulige afskygninger virker både overbevisende, ægte og tidstypisk.

Mere set fra distancen er de mange varme menneskeskildringer om personer, der betød noget for byens indbyggere i dagligdagen – her er det den professionelle journalist, der fortæller. Et velkendt tidsbillede er den vrimmel af butikker, der prægede byerne i 1950'erne. Ikke desto mindre kan det være givende at blive »taget i hånden« og sammen med forfatteren trave gennem Fredericia og høre små fortællinger om kvarterer, butikker og firmaer. Her er ingen analyser eller årsagsforklaringer, men stor fortællelyst. Problematisk er det, når Poul Thiesen vil være byens hukommelse, også hvad angår forhold, der ikke relaterer til egen erindring. Her er redegørelserne for overfladiske, og i værste fald risikerer han ufrivilligt at cementere opfattelser, der ikke nødvendigvis er rigtige.

Bogens største og alvorligste problem er dog selve formen. 48 avisartikler giver ikke indholdsmæssigt nogen helstøbt bog. Der kommer uvægerligt gentagelser, og læser man historierne ud i én køre, sidder man tilbage med et flimrende og noget ufordøjet indtryk. Bogen skal læses i småbidder og må primært anbefales til læsere, der i forvejen har en særlig veneration for Fredericia.

Peter Fransen